

In Memoriam

GEORG STEINER (1929–2020)

Jacques De Visscher

Op 3 februari 2020 overleed George Steiner in zijn woning in Cambridge. Hij was, en blijft ondanks zijn legendarische wijsneuzigheid, een erudiete en inspirerende cultuur- en taalfilosoof die in het vlak van de Europese vergelijkende literatuurwetenschap verhelderende ontdekkingsreizen ondernam. We kunnen hem vergelijken met de helaas wat vergeten Herman Uyttersprot (1909–1967), die met een analoge leerstoel, maar dan Duits als hoofdvak, tot 1967 hoogleraar in Gent was.¹

Steiner mogen we als een van onze medewerkers beschouwen. We leerden hem beter kennen toen we in mei 1989 in Brussel voor de oorspronkelijke samenstelling van de essaybundel *Heeft waarheid een toekomst?* (Baarn, Ambo, 1991, als dusdanig alleen in het Nederlands verschenen) concrete redactionele afspraken maakten. Steiner zocht het vertaald te worden. Zelf was hij prat op zijn meertaligheid, hoewel die, naar wat we aan *onze* universiteiten nog steeds in de letterenfaculteiten kunnen aantreffen, toch niet zo uitzonderlijk moeten noemen. Aangezien zijn ouders uit het Oostenrijkse Wenen kwamen, was Duits wellicht zijn moedertaal. Hij leerde Frans in zijn *école primaire* – hij is immers in 1929 in Parijs geboren – en later Engels, omdat zijn familie, van joodse komaf, om veiligheidsredenen net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en dus voor de Duitse bezetting naar de Verenigde Staten emigreerde. Hij bleef er tot hij naar Engeland trok om in Oxford te promoveren. Zijn ingediende werkstuk, later herwerkt tot *The Death of Tragedy* (1961), werd er echter aanvankelijk geweigerd. Later haalde hij wel een PhD.

Na wat rondzwerven vestigde Steiner zich met zijn echtgenote, de historica Zara Steiner-Shakow, in Cambridge waar hij een Honorary Fellowship kreeg aan Churchill College, een onderzoeksplaats zonder leeropdracht. Zijn belangrijkste academische standplaats werd daarentegen de *Université de Genève*; tot zijn emeritaat bekleedde hij er de leerstoel Engels en Vergelijkende Europese Literatuur. Daarna volgden talrijke gastcolleges aan tientallen Amerikaanse en Europese universiteiten.

Steiner heeft veel, heel veel gepubliceerd en terecht naam gemaakt als een flamboyant cultuurcriticus. Hij schuwde geen boude uitspraken – ‘English is not

a European language’, zei hij in de Vlaamse Academie (4 december 1993) toen men hem dwong in het Engels een lezing te geven, terwijl hij de voorkeur gaf aan het Frans; tegelijk verontschuldigde hij zich met een in het Nederlands uitgesproken zinnetje dat het hem speet dat hij niet meer in het Nederlands kon zeggen. Voor generaliseringsen was hij niet verlegen. Terecht hamerde hij steeds opnieuw op de wezenlijke dimensie van de taal in ’s mensen bestaan en op het enorme belang van de leescultuur van de grote literatuur. Hij hekelde de valse intellectuele die de kwaliteit van *alle* literatuur of van *alle* muziek gelijk-schakelde. ‘Culturele elite’ was voor hem geen scheldwoord, integendeel. Even terecht onderstreepte hij het unieke karakter van de Europese idee en van de culturele bijdrage van het joodse erfgoed. Tegelijk had hij de moed om de uitzonderlijke literaire en linguïstische betekenis te onderkennen van figuren die voor de politieke ‘hypercorrecten’ in ongenade waren gevallen: Pierre Boutang, Louis-Ferdinand Céline, Martin Heidegger, Lucien Rabatet.

Hij was echter niet naïef en geloofde niet dat literaire of muzikale cultuur de mens automatisch op een hoger moreel of spiritueel niveau bracht en kon vrijwaren van barbarij en perversie. Daarom hield hij zo dikwijls pleidooien voor een *ethische* en dus geen louter esthetische of filologische literatuurwetenschap. Hij formuleerde de morele dubbelzinnigheid van de menselijke geaardheid in een paar vaak geciteerde en geparafraseerde zinnen: ‘Wij weten nu dat iemand ’s avonds Goethe of Rilke kan lezen, Bach en Schubert kan spelen, en ’s ochtends naar zijn dagelijks werk in Auschwitz kan gaan.’ In Brussel raakte Steiner, na ons zakelijk gesprek, niet over de dubieuze levensloop van Paul de Man (1919-1983) uitverteld, wellicht omdat de Leuvense literatuuronderzoeker Ortwin de Graef toen nog maar net een aantal bezwarende onthullingen had gepubliceerd. De Man, deze in Antwerpen geboren Amerikaanse deconstructionistische literatuurwetenschapper, publiceert als twintiger tijdens de oorlog in *Le Soir* en in *Het Vlaemsche Land* tientallen anti-Joodse en pronaziartikelen. Na de oorlog laat hij vrouw en kinderen achter om in de Verenigde Staten met succes een academische carrière uit te bouwen. Daarbij leeft hij alsof er nooit een ideologisch-politieke tijd of een gezinsleven geweest is. Zo iemand met een dubbelleven fascineerde Steiner mateloos, want in zijn ogen produceert zo iemand moedwillig ‘geheimen’ die later aardig in een biografie passen. ‘Een spelende mens’, zoals Huizinga die heeft beschreven, zo noemde Steiner de Belgische Amerikaan, iemand met een masker onder zijn huid, *c’est démoniaque*, zei hij gebeten en voegde er moraliserend aan toe: ‘Heureux l’homme qui n’a rien à cacher’. Maar na dit ogenschijnlijk afsluitend zinnetje aarzde Steiner even en evoceerde vervolgens – gemoedelijker en relativerend – een mooi staaltje van ’s mensen ambivalente leven, want hij vulde het vorige zinnetje aan met: ‘Heureux l’homme qui a beaucoup à cacher.’

We onthouden graag Steiners hoofdwerk, zoals de ook in het Nederlands vertaalde *Real Presences* (1989), waaraan Wil Derkse en Stefan Hertmans hier uitvoerig aandacht schonken (UvM 6-3, 1990). Verder vermelden we *Grammars*

of *Creation* (2001) en *Lessons of the Masters* (2003). Helaas in het Nederlands onvertaald gebleven zijn *Extraterritorial* (1971) *After Babel. Aspects of Language and Translation* (1975), *Antigones* (1984), *No Passion Spent* (1996), *The Poetry of Thought* (2011), alsook de uitdagende *Dialogues* met de al genoemde Pierre Boutang (1994).

In Nederland kreeg Steiner in toenemende mate aandacht na zijn optreden in de VPRO-gespreksreeks van Wim Kayzer, *Nauwgezet en wanhopig* (1989). Hij hield er enkele opmerkelijke lezingen, zoals: ‘Woord en rede. Pleidooi voor een ethische literatuurbeschouwing’ (Uhlenbeck-lezing, 1985, uitgegeven bij Goossens), ‘Door een spiegel, in raadselen’ (Huizinga-lezing 1987, uitgegeven bij Bert Bakker), ‘De toekomst van het boek’ (Stichting Collectieve Propaganda voor het Nederlandse Boek, 1990) ‘De toekomst van de universiteit?’ (Studium Generale Nijmegen, 1997), alsook enkele conferenties voor het Nexus-Instituut, onder meer ‘De idee Europa’ (2003) en ‘Universitas’, (2013).

Toen in 1989 in onze gesprekken *De Uil van Minerva* ter sprake kwam, was hij onmiddellijk vrijgevig met teksten – ‘feel free to translate’, waren zijn begeleidende woorden bij wat hij aanbood. Op die manier verscheen hier telkens in de vertaling van Sabine Gilleman: ‘Nieuwe bewegingen in de Europese cultuur’ (UvM 7-1, 1989), ‘Levinas’ (UvM 7-3, 1991), ‘Kafka’s Proces’ (UvM 10 – 2, 1993/1994).

Noten:

1 Zie: Joris Dedeurwaerder, Herman Uyttersprot. Een biografie. Gent, Liberaal Archief/Liberales, 2018.